

Integrarea valorilor patrimoniului în circuitul european și universal

Narcisa Știucă

Anul 2004 va fi declarat de Uniunea Europeană „Anul Patrimoniului”, ceea ce ne determină să ne punem întrebarea: „În ce măsură România este pregătită să-și pună în valoare patrimoniul cultural?”

Așa cum arăta profesorul Dimitrie Gusti, într-un discurs ținut în anul 1930, la Institutul Social Român, „Europa începe a se îndoii de ea însăși; hegemonia ei mondială de până acum este discutată și discutabilă; pentru întâia oară celelalte continente se pun înaintea ei ca rivale. [...]. Europa este însă un continent uman, o creație spirituală, o splendidă manifestare de voință și gândire. Europa nu înseamnă deci un teritoriu, ci o idee social-spirituală, este societatea popoarelor europene care, pe baze antice și creștine, a creat acea civilizație, gloria rasei albe și a Umanității. [...] Noțiunea Europei este o idee-forță care agită spiritele de veacuri. Ideea unității europene are rădăcini profunde în istoria umanității. Firește, în lungul drum, în decursul veacurilor, ideea s-a transformat și a luat deosebite aspecte. Europa a fost creată de mai multe ori și în diferite feluri.”¹. Așadar, despre o „criză a Europei” s-a vorbit încă din primele decenii ale secolului abia încheiat. Acum, mai mult ca oricând, Europa are nevoie nu numai de forță și competitivitate economico-financiară, ci și de unificare, ceea ce înseamnă și integrarea țărilor sud-est europene și a celor din fostul Bloc Comunist.

Cele șapte decenii ce s-au scurs de la rostirea acestor fraze au stat sub semnul unor eforturi evidente și adesea fructuoase de unificare a Bătrânului Continent. Situația României, a cărei vocație și atracție europeană au fost stopate de accesul totalitar din a doua jumătate a secolului trecut, este oarecum una delicată. Ea trebuie să învețe din mers regulile cooperării europene, să-și armonizeze rapid, prin „arderea etapelor”, întreaga legislație cu cea a țărilor ce exersează de zeci de ani democrația, dar mai mult decât orice, să convingă asupra valorilor pe care le deține.

Adesea, spaima de uniformizare, „spectrul sumbru al globalizării”, creează nu doar atitudini reticente, ci chiar reacții de respingere a ideii de integrare a valorilor culturale românești în circuitul european și universal. Toate acestea sunt, însă, nefondate, întrucât documentele Uniunii Europene enunță și susțin principii pe care se fundamentează unificarea statelor, „federalizarea Europei”.

¹ Prelegere publică ținută la 1 iunie 1930 la Institutul Social Român, „Arhiva pentru știință și reformă socială”, an. IX, 1930, nr. 2-3, p. 1-23, apud Ov. Pecican, *Europa, o idee în mers*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 1999, p. 129-153.

Or, așa cum eminentul sociolog arăta în același context, „Federalismul este deci departe de a fi nivelator, menit a șterge frontierele și originalitatea. Ci, dimpotrivă, fiecare membru al federației nu numai că își păstrează individualitatea, dar chiar o completează și o îmbogățește prin crearea armoniei federale, ce întrunește pe toți la un loc în scopul de a conlucra și înfăptui în comun ceva mai bogat, mai demn, mai frumos, mai impunător decât ar fi putut face fiecare izolat.”²

Cultura privită ca întreg este considerată fundamentul pe care oamenii își construiesc propria identitate, iar politica culturală europeană nu urmărește sub nici o formă uniformizarea, dar poate oferi o identitate din întâlnirea acelor diferențe, și are o importanță crucială pentru dezvoltarea unei conștiințe colective europene.

Unul dintre aspectele distincte ale culturii europene îl reprezintă *unitatea în diversitate*, înțeleasă ca o continuă coexistență și interacțiune, care a evoluat de-a lungul secolelor printr-o varietate de limbi, tradiții, moduri de viață, curente, forme de expresie culturală și artistică.

Europa continuă să fie un teritoriu esențial al lumii, de aceea configurația ei viitoare, aceea de teritoriu multietnic și multicultural va presupune un demers de politică culturală ca parte integrantă a dezvoltării economice și sociale, care să aibă rol de factor de coeziune socială și îmbogățire reciprocă și să fie factor esențial pentru cetățenia europeană.

Toate aceste principii și idei ordonatoare enunțate mai sus își găsesc multiple concretizări atât în rezoluțiile Consiliului Europei, cât, mai ales, într-o serie de programe (Kaleidoscope – pentru activitățile culturale și artistice, Raphael – pentru valorificarea patrimoniului cultural, Ariane – pentru sprijinirea cărților și lecturii, Cultura 2000 – pentru cooperare transnațională pe multiple planuri) în domeniul culturii, programele din seria Socrates II, destinate învățământului, Leonardo da Vinci II și Youth, ai căror beneficiari sunt tinerii. Asemenea programe au ca scop ceea ce am putea numi „învățarea regulii jocului”, adică exersarea participării democratice la actul de creație și de afirmare a identității, armonizarea demersurilor în domeniul culturii, de la generarea ei și până la administrarea patrimoniului și a instituțiilor, dar și înlesnirea accesului reciproc la cultură, transferul de cunoștințe și desăvârșirea profesională.

Rezoluția Consiliului Europei din 21 ianuarie 2002 cu privire la locul culturii în construirea Uniunii Europene subliniază rolul Comunității în dezvoltarea și afirmarea culturilor statelor membre punând accentul pe diversitatea națională și regională, pe evidențierea patrimoniului comun, pe favorizarea cooperării și a schimburilor culturale și promovarea diversității cu scopul unei mai bune cunoașteri reciproce.

² *Ibidem.*

Lărgirea Uniunii Europene va aduce mai multă bogăție și diversitate culturală, de aceea acestui domeniu i se recunosc valențe esențiale în domeniul integrării, la fel de importante ca și cele economice, politice și sociale. De altfel, viziunea europeană asupra culturii este esențial diferită de cea pe care o au fostele state socialiste; aceasta nu este un consumator ci un generator de fonduri, de locuri de muncă și, prin urmare, un generator de dezvoltare economică și de prosperitate.

Tocmai de aceea recomandările date țărilor candidate în 1995, departe de a fi numeroase, sunt formulate într-un mod imperios, dacă nu chiar ultimativ. Este vorba despre elaborarea cadrului juridic, administrativ și de gestionare favorabil desfășurării activităților de schimb cultural și audiovizual, organizarea eficientă a circuitului de distribuție în domeniul industriilor culturale (carte, disc, cinematografie) și conservarea, restaurarea și punerea în valoare a patrimoniului. La acestea se adaugă, însă, câteva dintre regulile ce stau la baza funcționării instituțiilor de cultură în țările membre între care menționăm: retragerea statului din coordonarea și finanțarea actului cultural, realizarea sinergiei cu alte domenii (turism, educație și învățământ, culte), aplicarea principiului subsidiarității (i.e. corelarea bugetelor statale cu cele ale Uniunii Europene, ceea ce înlesnește accesarea directă a fondurilor acesteia de către instituții naționale și formațiuni nonguvernamentale). (Puțini dintre noi știu că România contribuie la fondurile Comisiei Europene cu sume considerabile și că, prin urmare, a nu accesa fondurile Uniunii înseamnă, de fapt, a le ceda altor state spre a le folosi).

Majoritatea programelor de finanțare a culturii în spațiul european au ca obiective generale: promovarea *dialogului cultural* și a *cunoașterii reciproce* a culturii și a istoriei popoarelor europene, *promovarea creativității* și a *diseminării transnaționale* a culturii și a *mobilității creatorilor* și a altor operatori culturali cu atenție specială pentru tineri și persoane dezavantajate social și pentru diversitatea culturală, punerea în valoare a *diversității culturale* și dezvoltarea unor *noi forme de expresie culturală*, folosirea și *punerea în valoare la nivel european a moștenirii culturale comune semnificative pentru Europa*, *recunoașterea rolului culturii în dezvoltarea socio-economică*, precum și în *domeniul integrării sociale și al atitudinii civice*, *găzduirea dialogului cultural* și a *schimburilor între culturile europene* și cele din afara continentului, *îmbunătățirea accesului la și în cultură* a cât mai multor cetățeni europeni, *transferul de cunoștințe și promovarea metodelor de conservare și prezervare a patrimoniului*.

Sintetic, toate acestea se înscriu într-o serie de recomandări formulate de Consiliul Europei, în decembrie 2002, privind cooperarea culturală. Mai mult ca oricând, se pune accentul pe *vizibilitate și accesibilitate culturală*, iar cele mai solicitate țări în acest sens sunt chiar cele din grupul PECO, aflate în tratative pentru aderare. Acest fapt este oarecum firesc dacă luăm în calcul faptul că abia de un deceniu cortina de fier a dispărut și că, în bună măsură, s-a renunțat în

toate aceste țări încă de la începutul anilor '90 la dirijismul cultural, la creațiile tributare ideologic perioadei comuniste și s-a trecut la reevaluări și redefiniri. Pe de altă parte, există domenii fascinante, încă bine conservate, ale culturii și civilizației central și sud-est europene și aici este suficient să-l amintim pe cel al culturii tradiționale. Către toate acestea dorește să se îndrepte – fizic sau doar virtual – cetățeanul Europei de azi, pentru asemenea proiecte este dispusă Comunitatea să ofere fonduri. O altă cerință formulată în același document este aceea de a identifica și evidenția valoarea europeană a actului, evenimentului sau fenomenului cultural prin care ne propunem să ne facem cunoscuți. Concret, este vorba de a crea partenerilor noștri acele racorduri și contexte de înțelegere și interpretare, de comparație și de angrenare în relații sinergice cu alte domenii.

România a făcut pași importanți în această direcție a legislației prin adoptarea de către Parlament a *Legii privind dreptul de autor și drepturile conexe* (1996), *Legea Arhivelor Naționale* (1996) și *Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil* (2000), lor adăugându-li-se *Legea administrației publice locale* și cea a *funcționării Ministerului Culturii*. Acestea se încadrează în modelul legislativ european mai ales în ceea ce uneori numim „cultură majoră” sau „creație de autor” și mai puțin în ceea ce privește patrimoniul imaterial.

Ca întotdeauna, România se află azi în dificultatea de a accesa fonduri internaționale pentru conservarea, păstrarea și promovarea culturii tradiționale tocmai fiindcă o seamă dintre conceptele și relațiile enunțate mai sus nu au intrat în vizorul alcătuitoarelor de legi și, dată fiind inerția specialiștilor, nici nu au șanse de a fi definite prea curând.

Deși Parlamentul României a emis, în anul 2000, o lege pentru evaluarea, protejarea și punerea în valoare a patrimoniului cultural național, din perspectiva segmentului de cultură de care ne ocupăm, aceasta se dovedește inoperantă, întrucât se referă exclusiv la ceea ce numim, de obicei, „cultură materială”. Astfel, în capitolul I (Dispoziții generale), articolul 3 desemnează „bunurile cu semnificație etnografică, de valoare deosebită sau excepțională cum sunt: (a) unelte, obiecte de uz casnic și gospodăresc; (b) piese de mobilier (c) ceramică; (d) textile, piese de port, pielărie; (e) alte obiecte de metal, lemn, os, piatră, sticlă; (f) obiecte de cult; (g) podoabe; (h) ansambluri de obiecte etnografice; (i) alte bunuri din această categorie.”³.

Nu este vorba, desigur, despre bunuri culturale imateriale (orale) și nici documentele care le-au immortalizat vreodată un stadiu sau o variantă (i.e. înregistrări de orice fel), întrucât acestea se supun altei legi, ceva mai vechi, cea a Arhivelor Naționale⁴.

³ Legea 182, „Monitorul Oficial al României”, nr. 530, 27 octombrie 2000.

⁴ Legea Arhivelor Naționale, nr. 16, din 2 aprilie 1996.

Cât despre condiția și statutul creatorului de folclor ea rămâne încă sub zodia romantică a poeziei, întrucât singura lege pe care a inițiat-o Ministerul Culturii în acest sens, cea privind drepturile de autor și drepturile conexe, nici măcar nu amintește de existența lui. Mai mult decât atât, cele mai importante articole, cele din capitolul II (Subiectul dreptului de autor) nasc o seamă de ambiguități în privința relației culegător / creator, cât și a recunoașterii actului creator în sine. Astfel, deși articolul 3 definește ca autor „persoana fizică sau persoanele fizice care au creat opera.”, articolul 4 ne dă nouă, cercetătorilor, dreptul neîngrădit de a publica texte folclorice și de a obține foloase de tot felul de pe urma acestui fapt: „(1) Se prezumă a fi autor, până la proba contrară, persoana sub numele căreia opera a fost adusă pentru prima dată la cunoștință publică. (2) Când opera a fost adusă la cunoștință publică sub formă anonimă sau sub un pseudonim care nu permite identificarea autorului, dreptul de autor se exercită de către persoana fizică sau juridică ce o face publică, numai cu consimțământul autorului atât timp cât acesta nu este dezvăluit.”⁵.

Dacă sensul demersului unui cercetător poate fi socotit unul științific necesar și, să admitem convențional, nelucrative, nu în același fel stau lucrurile în privința culegerii, editării și interpretării folclorului muzical. Totuși, și aici textul legii pare să ignore existența creatorului și purtătorului de folclor și numai un proprietar de casă de discuri sau un interpret de scenă onorabili, dacă nu chiar scrupuloși, ar putea să plătească drepturi de autor ori măcar „să citeze sursa”, așa cum majoritatea cercetătorilor folcloriști o fac. Așadar, pentru că în definiția autorului unei opere nu „încap” creatorul popular, interpretul primește o seamă de drepturi morale (stipulate în cap. II, articolele 96 și 97) și care nu sunt deloc de neglijat. Ne vom limita să cităm doar câteva dintre acestea: „dreptul de a pretinde recunoașterea paternității propriei interpretări sau execuții”, autorizarea fixării prestației sale, a reproducerii prestației fixate și a difuzării acesteia prin vânzare etc. Este evident că, practic, fără a încheia măcar o convenție sau a cere acceptul (scris sau verbal) al celui de la care a înregistrat (învățat) o anumită piesă cântată sau dansată, interpretul de folclor, care de cele mai multe ori este numit artist, trece și drept creator, intrând, fără a încălca nicicum legea, în posesia unor drepturi patrimoniale bine definite și apărute...

Să fie această stare de fapt rezultatul târziu al educației noastre romantice? Ideea ca „Românul s-a născut poet” și că folclorul este pus sub semnul anonimatului desăvârșit să fi stat la baza unor omisiuni ce, practic, aneantizează creația orală cu care, altminteri, generații s-au mândrit? Părerea noastră este că, de fapt, totul se datorează încremenirii într-o atitudine – cea de admirație pasivă – și într-un set de idei ce au ca nucleu o concepție anistorică asupra lumii satului în general. Concret, majoritatea oamenilor cred că nu s-a modificat nimic în satul

⁵ Legea drepturilor de autor și a drepturilor conexe, „Monitorul Oficial al României”, nr. 60, 1996.

românesc, îl văd ca pe un dat etern ce tezaurizează cu suficiente forțe proprii o cultură pe care cei din afară o pot accesa și valoriza fără a pune aceste demersuri în paradigmele civilizației moderne.

Delicată, deși foarte clară din punctul nostru de vedere, este relația cu deținătorii de repertoriu muzical, despre care C. Brăiloiu spunea în urmă cu multe decenii: „... lăutarul de profesie trăiește din arta lui, fiind plătit de consumator după legea cererii și a ofertei [...] așadar, lăutarul este un deținător de repertoriu pe care îl judecă și îl plătesc.”⁶. Cu toate că aceste idei au fost enunțate de unul dintre cei mai mari folcloriști ai lumii, rămânem mirați de refuzul muzicanților de a se lăsa înregistrați fără a primi un onorariu și, cum acest lucru nu este posibil din punct de vedere administrativ, cercetătorul neavând la dispoziție un fond special pentru a-și plăti informatorii, de multe ori, pentru a nu compromite scopul unei cercetări de teren, acesta îi plătește din propriul salariu.

O definire clară a conținutului și a formelor patrimoniului intangibil (imaterial sau oral) ar putea pune ordinea firească și necesară în toate aceste relații. Totodată, valorificarea, păstrarea, asigurarea transmiterii și promovarea creațiilor orale ar putea căpăta alte sensuri, fundamentate pe respect și înțelegerea grupului sau individului creator. Rolul primordial în inițierea unei astfel de legi ar trebui să ne revină nouă, cercetătorilor culturii populare, ca unii care ne plasăm, aproape întotdeauna, prin demersul nostru științific, în interiorul comunităților rurale. Toate acestea ar putea conduce la o definire și o recunoaștere a domeniului pe care disciplina noastră îl vizează și, implicit, la reșezarea statutului specialiștilor pe alte baze decât cele de până acum.

The Integration of the National Values in the European and Universal Heritage

The European Union asks the non-member states to harmonize its legislations and to practice the democracy in order to be integrated.

Romania has a set of laws (on the material heritage, on the copyright and on archives) but it is still lacking a law on the immaterial heritage and another on the relations between researchers (ethnologists or anthropologists) and their informers (subjects) as creative personalities .

⁶ Constantin Brăiloiu, „Despre folclorul musical în cercetarea monografică” (1929), conferință susținută în fața studenților participanți la cercetările monografice (cf. Constantin Brăiloiu, *Opere/Oeuvres*, vol. IV, București, Editura Muzicală, 1986.